
האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

פרקים בתולדות הדקדוק העברי - 25801

תאריך עדכון אחרון 20-09-2015

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 4

תואר: מוסמך

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: הלשון העברית ולשונות היהודים

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 0

סמסטר: שנתי

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): אהרן ממן

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: aharon.maman@mail.huji.ac.il

שעות קבלה של רכז הקורס: רביעי

מורי הקורס:

תאור כללי של הקורס:

הסמינר יעניין במבחר סוגיות מתולדות הדקדוק העברי בחיבוריהם של רב סעדיה גאון, דוד אלפאסי, מנחם בן סרוק, דונש בן לבראט ותלמידיהם, יהודה בן דוד חיוג', יונה בן ג'נאח, רב האי גאון, אבו אלפרג' הרון, יצחק בן ברוך, אברהם אבן עזרא, יוסף ודוד קמחי, ובאברהם די בלמש. וכן תיסקרנה סוגות ספרותיות שונות מתחום ספרות חכמת הלשון, ותידונונה סוגיות מרכזיות, כגון: בין המסורה וספרותה לספרות חכמת הלשון העברית; בין הדקדוק הספקולטיבי לבלשנות המודרנית; פילולוגיה ובלשנות; השפעת הדקדוקים הלועזיים (יווניים, לטיניים, סוריים וערביים) על התפתחות הדקדוק העברי; המטא-לשון שיש לתאר בה את תורת חכמי הלשון הקדומים, דיון עקרוני במונחים אחדים מתורתם של חכמים אלה, תורת נטיית הפועל מבית מדרשם של הקראים לעומת הרבניים, מורשת חכמי הלשון היהודים בגלגוליה אצל המדקדקים הנוצרים, וכיו"ב.

מטרות הקורס:

לחנך את התלמידים לקריאה מדוקדקת במקורות הראשוניים ולפרשנות הגיונית והוגנת של הטקסט להעמידם על הפער בין פרשנות אימפרסיוניסטית לפרשנות המבוססת על ניתוח פילולוגי וטקסטואלי מדוקדקים להנחיל להם את התודעה שהגדרה מדויקת של המונחים המקצועיים היא ערובה להבנה בטוחה ולהעמדה נאותה של התאוריה המדעית לחדד את ההבחנה בין פילולוגיה לבלשנות להבין שתאוריות, סוגות, וחיבורים אינם נוצרים יש מאין ושיש לבדוק אחר מקורות השפעה חיצוניים להנחיל להם פרקים בתולדות הרעיונות והמחשבה הדקדוקית למן אריסטו, דרך הדקדוק היווני, והסורי והערבי שהשתלשלו ממנו.

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

להשתמש במתודולוגיה נכונה בקריאת מקורות הראשוניים ופרשנותם לבסס את פרשנותם על ניתוח פילולוגי וטקסטואלי מדוקדקים לשים לב למונחים המקצועיים ולדרך הגדרתם המדויקת בדרך לבניין תאוריה מדעית להבחין בין פילולוגיה לבלשנות לתור אחר מקורות השפעה חיצוניים לדעת פרקים על המקורות החיצוניים שעיצבו את הלך המחשבה הדקדוקית העברית

דרישות נוכחות (%) :

90%

שיטת ההוראה בקורס: קריאת מקורות ניתוח פילולוגי וטקסטואלי

דיון
שאלות ותשובות
הרצאת המורה
הרצאות התלמידים

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:
בין ספרות המסורה לספרות חכמת הלשון העברית
רב סעדיה גאון ומפעלו הפילולוגי
ה'רסאלה' לר' יהודה בן קורייש
המונח 'כמשמעו' במחברת מנחם וגלגולי פרשנותו
לדרך ההרצאה בסוגת חכמת הלשון בימי הביניים
תאוריה ערבית בלבוש עברי
הפילולוגיה השמית המשווה בימה"ב: חיקוי או יצירה מקורית?
חלקי הדיבר במסורת האריסטוטלית, היוונית, הלטינית, הסורית, הערבית והעברית
דקדוק ולוגיקה: ר' יונה אבן ג'נאח ויוסף אבן כספי

חומר חובה לקריאה:
טנא EJ, "Hebrew, Literature Linguistic", David Tene. cls 1352-139016; eq&1971
(מהדורה מעודכנת של מאמר זה נמצאת בגרסה המקוונת של האנציקלופדיה. את העדכונים אני
השלמתי)

דותן, תש"ן eq& אהרן דותן, "מן המסורה אל הדקדוק - ניצני המחשבה הדקדוקית העברית", לשוננו
נ"ד, עמ' 155-168

ממן תשמ"ה eq& אהרן ממן, השוואת אוצר המלים של העברית לארמית ולערבית בחיבורי הבלשנות
העברית למן רס"ג ועד אבן ברוך, פרסומי המדרשה ללימודים מתקדמים, האוניברסיטה העברית,
ירושלים: הפרק על מנחם בן סרוק

ממן, תשס"ט eq& "Overview An - 950-1223, Andalus in Philology", 1 Judaica Iberia, pp. 85-117
(2009),

גולדנברג תשל"ג eq& אסתר גולדנברג, "עיונים באגרון לרב סעדיה גאון", לשוננו 37, עמ'
ד"תשל 38 לשוננו [eq& 210-195 שם], 290-275 [eq& 96-77 (ו"תשמ) מורג אלדר], 136-117
90-78

טנא תשל"ב eq& דוד טנא, ביקורת על אלוני (תשכ"ט), קרית ספר 47, עמ' 553-545 eq& אלדר
מורג (תשמ"ו) [105-97]

דותן תשמ"א eq& אהרן דותן, "קטע חדש מספר אגרון", לשוננו 212-163 eq& אלדר-מורג תשמ"ו
115-106)

ממן תשס"א eq& ממן אהרן, "האל"ף-בי"ת כמסגרת מנימוטכנית להרצאה הדקדוקית: מבוא לחלק ג

של 'אלכתאב אלמשתמל' לאבו אלפרג' הרון", מחקרים בלשון ח (תשס"א), עמ' 95-139

ממן תשס"ז; אהרן ממן, "הפילולוגיה השמית המשוה בימי הביניים – יצירה או העתקה? דן בקר, מקורות ערביים לס' ההשוואה של אבן ברון", קתרסיס 7 (תשס"ז), עמ' 28-44

ממן תשס"ו; "מהדורה חדשה של 'ספר מאזנים' לר' אברהם אבן עזרא", לשוננו סח (תשס"ו), עמ' 161-170

חומר לקריאה נוספת:

טנא 1971; *David Tene .cls 1352-139016, "Hebrew, Literature Linguistic", EJ* (מהדורה מעודכנת של מאמר זה נמצאת בגרסה המקוונת של האנציקלופדיה. את העדכונים אני השלמתי)

דותן, תש"ן; אהרן דותן, "מן המסורה אל הדקדוק – ניצני המחשבה הדקדוקית העברית", לשוננו נ"ד, עמ' 155-168

ילין תש"ה; דוד ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי (מימי המסורה ועד ר' יהודה חיוג'), [מקורות, עמ' 136-165], ת"א

הירשפלד 1926; *Hartwig Hirschfeld, and Grammmarians Hebrew of History Literary, Lexicographers Accompanied by Unpublished Texts, London*

באכר-אז"ר תרפ"ז; אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, נצני הדקדוק העברי מאת ר' בנימין זאב ד"ר בכר מתורגם מגרמנית (הדפסה שניה, הוצ' קדם, תש"ל)

וילנסקי-חיוג'; מיכאל ולינסקי, "ר' יהודה חיוג'" וילנסקי (תשל"ח) עמ' 13-18; אנצ' יודאיקה בגרמנית, כרך 6, עמ' 189

טנא 1971; *David Tene 1181-1186, "Jonah Janah Ibn", EJ, 8 clms*

ממן תשמ"ה; אהרן ממן, השוואת אוצר המלים של העברית לארמית ולערבית בחיבורי הבלשנות העברית למן רס"ג ועד אבן ברון, פרסומי המדרשה ללימודים מתקדמים, האוניברסיטה העברית, ירושלים

ממן תשמ"ט-תש"ן; אהרן ממן, "ר' יונה בן ג'נאח", לשוננו לעם, קובץ שנת הלשון, 125-131

ממן, תשס"ט; *"Andalus in Philology, Overview An - 950-1223, 1 Judaica Iberia", (2009), pp. 85-117*

אלדר-מורג תשמ"ו; אילן אלדר ושלמה מורג, תורת הלשון העברית בימי הביניים, מבחר פרקי עיון (אקדמון) ירושלים

חכמי הלשון וחיבוריהם

1 רב סעדיה גאון

1.1 אלוני תשכ"ט; נחמיה אלוני (מהדיר), האגרון - כתאב אצול אלשער אלעבראני מאת רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ט, עמ' 148-163 (ביקורות: להלן)

גולדנברג תשל"ג-ד; אסתר גולדנברג, "עיונים באגרון לרב סעדיה גאון", לשוננו 37, עמ' ד"תשל 38 לשוננו [210-195 שם; 290-275], [96-77] (ו"תשמ) מורג אלדר; 136-117 90-78

טנא תשל"ב; דוד טנא, ביקורת על אלוני (תשכ"ט), קרית ספר 47, עמ' 553-545; אלדר מורג (תשמ"ו) 105-97

דוּתן תשמ"א; אהרן דוּתן, "קטע חדש מספר אגרון", לשוננו 212-163; אלדר-מורג תשמ"ו 115-106

גולדנברג תשל"ט; אסתר גולדנברג, "לוח הנטייה העברי הראשון", לשוננו מ"ג 99-83 (277-261 ו"תשמ מורג-אלדר)

דוּתן 1997; א' דוּתן, אור ראשון בחכמת הלשון, ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון, ירושלים תשנ"ז

2.1 סקוס 43/1942, Leon Solomon Skoss; "from Hebrew in Inflection of Study A", *Saadia Gaon's Grammatical Work Kutub al-Lughah* JQR N.S. 33 (1942-43), pp. 171-212

סקוס 2/1951, *Grammatical s'Gaon Saadia from Vowels Hebrew of Study A*, idem; "Work Kutub al-Lughah", JQR N.S. 42, pp. 283-317 (א"תשי סקוס גם עיין)

סקוס תשי"א; הנ"ל, המאמר על התנועות בעברית מס' "כתב אללגה" לרס"ג, תרביץ 22, תשי"א, 184-174 (עיין גם סקוס 2/1951)

סקוס 1955, *Grammarian Hebrew Earliest The Gaon Saadia*, idem

3.1 אלוני תשט"ז; נחמיה אלוני, "כתאב אלסבעין לפטה לרב סעדיה גאון", י-ם (תדפיס מתוך ספר גולדציהר, חלק ב, 1-48, ירושלים תשי"ח)

2 יהודה בן קריש

בקר תשמ"ד; דן בקר, ה"רסאלה" - של יהודה אבן קוריש, ת"א

3 דוד בן-אברהם אלפאסי

סקוס 1945-1936, *Known Bible the of Dictionary Arabic-Hebrew The*, Skoss .L.S; "as Kitāb Jāmi' Al-Alfāz (Agron) of David ben Abraham Al-Fāsi the Karaite (Tenth Century)", vol. I-II, Yale University Press, 1936-1945

4 מנחם בן סרוק

פיליפאווסקי 1854; צבי פיליפאווסקי, מחברת מנחם בן סרוק, לונדון

Edicion ,Mahberet ,Saruq Ben Menahem ,Badillos-Sáenz Ángel ;eq&1986
critica e introduccion, Granada

5 דונש בן-לברט

1.5 פיליפאווסקי ;eq&1855; צבי פיליפאווסקי, ספר תשובות דונש עם הכרעות רבנו תם לספר
מחברת מנחם, לונדון

אלוני תשכ"ה ;eq& ; נחמיה אלוני, הקדמת דונש לתשובותיו ל"מחברת מנחם", בית מקרא 10 תשכ"ה,
63-45

Granada ,Labrat Ben Dunaš de Tešubot ,Badillos- Sáenz Ángel ;eq&1980

* אדוניה [שרטר Robert Schröter ;eq&1866; ספר תשובות דונש בן-לברט על רב סעדיה גאון,
ברסלאו]

6 תלמידי מנחם: יצחק בן ג'יקטילה, יהודה בן דוד, יצחק אבן קפרון

שטרן ;eq&1870; זלמן גוטליב שטרן, תשובות תלמידי מנחם בן יעקב אבן סרוק על תשובות דונש בן
לברט, וינה

de discipulos los de Tešubot ,(.ed) Robles Benavente Santiago ;eq&1986
Menahem contra Dunaš Ben Labrat, Granada

7 תלמיד דונש: יהודי בן ששת

-שטרן ;eq&1870; הנ"ל, תשובות תלמיד דונש הלוי בן לברט אשר השיב על דברי תלמידי מנחם בן
סרוק, וינה 1970

מורינו ;eq&1981; Šešet ben yehudi de Tešubot ,(.ed) Moreno Varela Encarnation Ma ;eq&1981
Granada

8 יהודה חיוג'

טנא תש"ל ;eq& ; דוד טנא (מלבה"ד), חיבורי הדקדוק של יהודה חיוג', אקדמון ירושלים (מהדורה
מצולמת של חיבורי חיוג' במקורם העברי ובתרגומם לעברית: יאסטרוב 1897, פוקס 1844, נוט
1870)

דוקס ;eq&1844; יהודה ליב דוקס, ספרי הדקדוק מראש המדקדקים ר' יהודה חיוג' הלא הם א-
ספר אותיות הנח, ב- פעלי הכפל, ג-הנקוד, פרנקפורט אמ-מיין

ותד ;eq&1984; ותד עלי חאלד, משנתו הלשונית של ר' חיוג' מבעד למונחיו במקורם הערבי ובתרגומם
העברי (חיבור גמר למ"א בהדרכת פרופ' ד' טנא), ירושלים 1984 (מהדורת דפוס: 1995)

נוט ;eq&1870; יוחנן ביליאם נוט, שלושה ספרי דקדוק הלא המה א' ספר אותיות הנח והמשך, ב' ספר
פעלי הכפל, ג' ספר הנקוד, אשר חברם בלשון ערבי ראש המדקדקים ר' יהודה הנקרא חיוג' ז"ל
ותרגמם ללשון הקדש ר' משה הכהן המכונה בן ג'יקטילה נ"ע, לונדון וברלין

by Hebrew in Verbs Geminative and Weak The ,Morris Yastrow ;eq&1897
Abu Zakariyya Yahya ibn Dawud of Fez known as Hayyug, Leiden, Brill

גולדנברג תש"מ ;eq& ; ג' גולדנברג' על השוכן החלק והשורש העברי, לשוננו מד, עמ' 281-292
[222-211 (ו"תשמ) מורג-אלדר]

נאסר בסל 1993; נאסר בסל, תורתו הדקדוקית של רבי יהודה חיוג', רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ב

9 רב האי בן שרירא גאון
אברמסון תשל"ז; שרגא אברמסון, "מן כתאב אלחאוי ("ספר המאסף") לרב האי גאון", לשוננו
מא, 116-108

ממן תש"ס; ממן אהרן, "שרידי מילון 'כתאב אלחאוי' לרב האי גאון מאוספי אדלר וטיילור
שכטר", תרביץ סט (תש"ס), עמ' 421-341

10 אבו אלפרג' הרון
'אלכתאב אלמשתמל עלי אלאצול ואלפצול פי אללגה אלעבראניה'
באכר 1895; Wilhelm Bacher; *son et Jerusalem de anonyme grammairien Le*, REJ 30
livre", REJ 30
(1895), pp. 232-256

פוזנסקי; Samuel Poznanski; *grammairer Le :Faradj Al ben Haroun Faradj l'Abou*, REJ 33 (1896), pp. 24-39, 197-218
de Jerusalem et sur Mouschtamil

ממן תשנ"ו; אהרן ממן, "המחשבה הדקדוקית בימי הביניים: בין הקראים לרבנים, מחקרים בלשון
ז (תשנ"ו), עמ' 96-79

ממן תשס"א; ממן אהרן, "האל"ף-בי"ת כמסגרת מנימוטכנית להרצאה הדקדוקית: מבוא לחלק ג
של 'אלכתאב אלמשתמל' לאבו אלפרג' הרון", מחקרים בלשון ח (תשס"א), עמ' 139-95

11 אנונימוס
זיסלין 1990; מאיר זיסלין (מהדיר), מאור עין, מוסקבה
ממן תשנ"ד-תשנ"ה; 'מאור עין' ותולדות המחשבה הדקדוקית, לשוננו נח 165-153

12 יונה בן ג'נאח
12.1 דרנבורג; Joseph Dérenbourg; *ibn Merwan Walid Aboul'd traités et Opuscules*, Djanah, Paris 1880
מכיל את המקור הערבי של ארבעת החיבורים "הקטנים" של יונה בן ג'נאח: "כתאב אלמסתלסק"
רסאלה"; ("ההערה ספר"; "אלתנביה רסאלה"; ("התוספת ספר" או "ההשגה ספר";
אלחקריב ואלתסהיל" ("ספר הקירוב והיישור"); "כתאב אלחסויה"; "ספר התוכחת" או "ספר
ההשוואה")

טנא תשס"ו; דוד טנא, ספר ההשגה הוא כתאב אלמסתלחק לר' יונה אבן ג'נאח בתרגומו העברי
של עובדיה הספרדי, מהדורה ביקורתית על יסוד שני כתבי יד ובהשוואה למקור הערבי, בתוספת מבוא,
הערות ומפתח הפסוקים, ירושלים תשס"ו

12.2 דרנבורג-בכר 1886; Joseph Derenbourg; *des Livre Le*, (Wilhelm Bacher &) *parterres Fleuris - Grammaire hébraïque en arabe d'Abou'l Walid Merwan ibn*
Djanah de Cordoue, Paris (הערבי במקורו אללמע כתאב)

נויבאור 1875; Walid-l'Abu by Roots Hebrew of Book The, Adolph Neubauer (הערבי במקורו אלאצול כתאב &eq; Marwan ibn Janah or Rabbi Jonah, Oxford)

רצהבי (תשכ"ו) - יהודה רצהבי "כתאב אלאצול" לר' יונה בן ג'נאח (מילואים ותיקונים מתוך כתב-יד תימני בלתי נודע), לשוננו ל' 273-295

וילנסקי תרפ"ט-תרצ"א;eq& מיכאל וילנסקי, ספר הרקמה (כתאב אללמע לר' יונה אבן ג'נאח בתרגומו העברי של ר' יהודה אבן תבון), ברלין (וראה: וילנסקי-טנא)

וילנסקי-טנא תשכ"ד;eq& מהדורה שניה של וילנסקי תרפ"ט-תרצ"א, ירושלים

טנא תשכ"ד;eq& דוד טנא, דרכו של מיכאל וילנסקי ז"ל בההדרת "ספר הרקמה", בתוך: וילנסקי-טנא (תשכ"ד), כרך ב', עמ' תרצ"א-תשל"ג

באכר תרנ"ג-תרנ"ז;eq& בנימין זאב באכער (מהדיר), ספר השרשים הוא החלק השני ממחברת הדקדוק חברו בלשון ערב ר' יונה בן ג'נאח והעתיקו אל לשון הקדש ר' יהודה בן תבון, ברלין (מהדורה מצולמת, פילו פרס, אמסטרדאם, 1969)

13 שמואל הנגיד

קוקבצוב 1916;eq& פאוול קוקבצוב (מהדיר), "יתר הפליטה מן כתאב אלאסתגנא לר' שמואל הנגיד הספרדי", החלק העברי, עמ' 205-224

14 משה הכהן בן ג'קטילה

קוקבצוב 1916, בן ג'קטילה - פאוול קוקבצוב, "יתר הפליטה מן כתאב אלתדכיר ואלתאנית לר' משה בן ג'קטילה", בתוך: קוקבצוב 1916, החלק העברי, 59-66

אלוני 1949;eq& נחמיה אלוני, "שרידי ספר על לשון זכר ולשון נקבה - כתאב אלתדכיר ואלתאנית", סיני, 34-67, 24

15 יהודה בן בלעם

קוקבצוב 1916, בלעם;eq& "שלשה ספרים קטנים בדקדוק לשון עבר לר' יהודה בן בלעם והם: (א) ספר התגניס (בערבית כנראה כתאב אלתגניס), (ב) ספר אותיות הענינים הנמצאים במקרא (בערבית כנראה: כתאב חרוף אלמעאני אלמוגודה פי אלמקרא), (ג) ספר הפעלים שהם מגזרת השמות (בערבית כנראה: כתאב אלאפעאל אלמשתקה מן אלאסמא) העתקתם בעברית עם יתר הפליטה מן הגוף הערבי של קצת מהם", בתוך: קוקבצוב 1916, החלק העברי, עמ' 67-152

אברמסון תשכ"ג, תג'ניס;eq& שרגא אברמסון, כתאב אלתג'ניס (ספר הצמוד) ליהודה בן בלעם, ירושלים תשכ"ג (&eq; ספר חנוך ילון, עמ' 51-149)

אברמסון תשכ"ג;eq& שרגא אברמסון, שלושה ספרים של הרב יהודה בן בלעם, ירושלים

16 יצחק אבן ברוך

קוקבצוב 1890;eq& פאוול קוקבצוב, "יתר הפליטה מן כתאב אלמואזנה בין אללגה אלעבראניה ואלערביה אשר חברו אבו אברהים יצחק בן ברוך הספרדי", ס"ט פטרבורג, החלק העברי, עמ' 1-100, והחלק הרוסי 156-158; וראה קוקבצוב (1916), החלק העברי, עמ' 155-172, והחלק הרוסי, עמ' 216-233

ווכטר 1964;eq& Pinchas Wechter, *Barun Ibn s'Arabic Works Hebrew on Grammar and Lexicography*, Philadelphia, Dropsie College,

בקר תש"ם;eq& דן בקר, "השלמות לכתאב אלמואזנה" (ספר ההשוואה) ליצחק בן ברון" לשוננו 44, עמ' 281-292

הערכת הקורס - הרכב הציון הסופי :

מבחן מסכם בכתב/בחינה בעל פה 0 %
הרצאה 20 %
השתתפות 20 %
הגשת עבודה 40 %
הגשת תרגילים 0 %
הגשת דו"חות 0 %
פרויקט מחקר 0 %
בחנים 20 %
אחר 0 %

מידע נוסף / הערות:

הבחנים יהיו בעיקר על הביבליוגרפיה

אפשר לכתוב בקורס עבודה לסיום קורס או עבודה סמינריונית